

ABM

UTGITT AV ABM-UTVIKLING - NR. 1-2004, ÅRGANG 1

FALSTAD
HEMMELIGHETENES GJEMMESTED
SIKRE MUSEER
TUSENÅRSARKIVET
GIFTIG HISTORIE

De vanskelige historiene

I dette første nummeret av ABM skriver vi om «den vanskelige historien»: Historier som er blitt holdt skjult, som har vært uønsket, som ikke har passet inn i storsamfunnets konforme kultur. Historier man har ønsket å glemme.

Arkivene, bibliotekene og museene skal dokumentere og formidle historier og sørge for at kildene er tilgjengelige for dagens og morgendagens brukere. I et samfunnsperspektiv er det viktigere at abm-institusjonene stiller kritiske spørsmål, enn at de serverer ferdige svar. Samtidig må de slåss for verdier som toleranse, demokrati og ytringsfrihet. Ikke minst må arkivene, bibliotekene og museene bidra til et sosialt inkluderende samfunn med et stort kulturelt mangfold. I et slikt perspektiv kommer vi ikke utenom de vanskelige historiene.

Vi forteller to slike historier. En er om Falstad som startet som guttehem, men som ble en av Norges verste konsentrasjonsleire under annen verdenskrig. Etter krigen overtok landssvikernes cellene, før det igjen ble hjem for «vanskelige gutter». Den andre historien handler om de såkalte

krigsbarna: De som ble født under krigen med tysk far og norsk mor.

Det er mange mennesker med sterke følelser knytta til disse historiene: Fangene på Falstad og deres pårørende. Guttene som bodde der, og som også har krav på å få sin historie hørt. Det gjelder både de som opplevde overgrep og de som kan fortelle om en god oppvekst. Krigsbarna som forteller om en oppvekst med mobbing og diskriminering. Sviktet samfunnet sin oppgave i å beskytte dem? For krigsbarna har det vært viktig at vi har tatt vare på arkivmateriale som både kan brukes til å dokumentere overgrep mot enkelte, eller forene dem med deres biologiske familie.

Å velge ut er å velge bort. Valgene avgjør hvilke stemmer som skal slippe til, og hvilke stemmer som skal være stille i den historiske sangen. Slik står det i Stortingsmeldinga «Kjelder til kunnskap og oppleving» som la grunnen for opprettinga av ABM-utvikling. Derfor vil ABM-utvikling støtte de arkivene, bibliotekene og museene som velger å fortelle de vanskelige historiene.

ABM – NYTT BLAD OM ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM

ABM står for arkiv, bibliotek og museum, og vi som gir ut dette bladet heter ABM-utvikling - Statens senter for arkiv, bibliotek og museum og skal blant annet bidra til fornyelse og utvikling i Abm-sektoren. Vi ønsker med dette bladet for å sette fokus på alt det spennende som skjer i arkivene, bibliotekene og museene, og vise at dette er tre sektorer som har mye mer til felles enn mange kanskje tenker på.

Alle tre forvalter store mengder kunnskap og kultur, både om historie og samtid. De har lange tradisjoner, men er samtidig i stadig fornyelse. Det handler om alt fra dinosaurfossiler, mumier og gamle norske mangletrær – via håndskrifter og hvordan barn lærer å bli glade i å lese, til det flerkulturelle Norge og de mest moderne databaseløsninger og nettopplevelser. I ABM kan du lese om alt dette.

Kais Egeland

Innhold

Leder	side 2
Giftig historie – sure sneiper og stinkende askebegre	side 4-7
Filmhistorien rett heim	side 9
Steinar i Torsken – En bibliotekar utenom det vanlige	side 10-13
Haldningar – vegen til sikrere museum	side 14-17
Jubilerande ender	side 18
Den vanskelige historien Falstads forsømte historie – fra skolehjem til fangeleir Hemmelighetenes gjemmeded – tysk far, norsk mor	side 20-27
Tusenårsarkivet – digert og bombesikkert	side 28-29
Penger fra oven	side 30

ABM

ABM nr 1 – 2004 – årgang 1

ABM er et blad for alle som jobber i ABM-sektorene, forvaltningen og politikere i kommuner, fylker og stat. Bladet skal være med på å konstituere arkiv-, bibliotek- og museumssektoren som en sektor: ABM-sektoren.

Utgiver: ABM-utvikling – Statens senter for arkiv, bibliotek og museum. Direktør Jon Birger Østby.

Ansvarlig redaktør: Lars Egeland
Redaksjon: Caroline Hambro, Tarje Holtvedt, Harald Skeie og Siv Bente Grongstad

Redaksjonen avsluttet november 2004

Layout: Melkeveien Designkontor AS
Trykk: PDC Tangen AS
Opplag: 12 000
Forsideillustrasjon: Mimsy Møller / Samfoto 1992

ABM-utvikling
Postboks 8145 Dep.
0033 Oslo

Tlf: 23 11 75 00

www.abm-utvikling.no
post@abm-utvikling.no

ABM-ABONNEMENT

ABM kommer ut to ganger i året, og sendes til alle arkiver, biblioteker og museer. Bladet gis ut av ABM-utvikling og er gratis. Ønsker du å abonnere på bladet send e-post til abm-blad@abm-utvikling.no med navn, adresse, postnummer og sted.

PAUSEKULTUR Før kunne folk kunne sitte inne på kafeer og røyke, drikke kaffe og spise samtidig.

Giftig historie Sure sneiper og stinkende askebegre har fått historisk verdi, takket være røykeloven.

TEKST: CAROLINE HAMBRO FOTO: CAMILLA DAMGÅRD

En gang i tiden nøyde Statens tobakkskaderåd seg med å diskutere så fillene føyk om de kunne gå så langt som til å bruke fete typer på helseadvarslene på røykpakkene. Etter tretti år med oppmuntrende slagord ble Statens tobakkskaderåd til Sosial og helsedirektoratet, avdeling tobakk. Det skjedde mens røykerne lykkelig uvitende satt inne i varmen og tente den ene sigaretten med den andre uten å la seg sjokkere av at *røyking dreper* i verken tykt eller tynt. To år senere var totalforbud mot røyking på serveringssteder et faktum.

-Det var helt opplagt at det her var i ferd med å bli skrevet historie. Datofesting ga oss en sjelden mulighet til å dokumen-

tere både den gamle kulturen der folk kunne sitte inne på kafeer og røyke, drikke kaffe og spise samtidig og den nye situasjonen der alle røykerne må ut for å ta seg en sigarett, sier Kirsten Linde, konservator for samtid og nær fortid ved Akershus Fylkesmuseum og leder av dokumentasjonsprosjektet «Røyking – en sosial kultur under avvikling». Formålet med prosjektet har vært å dokumentere endringer i røykernes atferd i forbindelse med den nye røykeloven som trådte i kraft 1. juni 2004.

Fotografering har vært det viktigste redskapet i dokumentasjonsarbeidet, men museet har også slått kloa i en stor mengde gjenstander de vurderer som verneverdige.

-Askebegre i alle størrelser og fasonger, sneipeglass, blomsterpoter, røykeforbudsskilt og advarsler. Den tekniske konservatoren har arbeidet med gjenstander som er så ekle at de hadde blitt kastet hvis ikke vi hadde tatt vare på dem. En gjenstand jeg liker spesielt godt er en halv sneip som har blitt forært meg av en vaskedame. Jeg syns den forteller noe om pausekultur, hvor dyrt det er å røyke og hvordan man etterstreber å begrense sin egen røyking, sier Linde.

Den 31. mai 2004 handlet nesten alle avisforsider om røykeloven. Overskriftene var av typen «siste blås» og «snipp, sneip, snute - nå er røyken ute».

SNIPP, SNEIP, SNUTE: Nå må røykerne stå ute.

BEVARINGSVERDIG: Foto har vært det viktigste redskapet for å dokumentere røykernes atferd.

HELSESKREMSLER: Staten har lenge prøvd å få nordmenn til å slutte å røyke fordi det er usunt.

-Den siste kvelden før røykeloven skulle tre i kraft var det mange restauranter og barer som hadde «grav-røyk». Den kvelden møtte vi en «røykeklubb» som hadde laget et slikt bånd som man bruker på likkister. På båndet hadde de skrevet «Farvel og takk» og navnene sine. Den har vi fått, sier Kirsten Linde.

Etter 1. juni ble det veldig stille. Media fisket hos røykepolitiet etter historier om brudd på loven, men det var ingen episoder. Så smertefritt hadde vel ingen trodd at det skulle gå å innføre totalrøykeforbud på serveringssteder i Norge.

-Jeg tror ikke det er tilfeldig at Norge er et av de landene som har innført en så restriktiv lov-

givning på røyking. Jeg mener at for å få igjennom lovgivning som endrer atferden til så mange som 25% av den voksne befolkningen må den bygge på noe som er allment akseptert.

Linde forteller at brannfare tidligere var det viktigste argument i forbindelse med røykeforbud. Nå er det helsefare.

-Nordmenn er meget sunnheitsbevisste. Røyking utgjør en trussel mot «det sunne liv». Dermed blir røyking avvist og røykere forvist til begrensede områder. Helseideen i det norske folk ser ut til å være så sterk at man innordner seg. Idealet er at vi skal være sunne og friske fra vi blir født til vi faller døde om som nittiåringer. Sunnhet er opphøyet

til det saliggjørende for hele befolkningen, sier Kirsten Linde.

I vinter kommer 25% av den voksne norske befolkning til å røyke på seg neglesprett i 25 minusgrader. For de nostalgiske er det mulig å oppleve røyking slik det var i gamledager på Akershus fylkesmuseum. Visuelt. Publikum har selvfølgelig ikke anledning til å røyke under besøket. Det går klart frem av røykelovens § 6 at publikum verken kan røyke ute eller inne så lenge de befinner seg på offentlig tilgjengelig område. For som man sier nå til dags: Snipp sneip snute - nå er røyken ute.

Gratis museum

Frå 1. oktober til 1. april vil det bli gratis å kome inn på Stenersen-museet og Vigeland-museet. Oslo kommune har rekna seg fram til at berre 20 prosent av museumsbesøka skjer i desse månadane, og gratis inngang vil vere eit forsøk på å betre dette. Frå før har Nasjonalmuseet for kunst og Astrup Fearnley museet for moderne kunst innført gratis inngang heile året. På Astrup Fearnley museet har besøket tredobla seg, medan Museet for samtidskunst har hatt ein auke på 40 prosent etter at inngangspengane blei fjerna. Dette er likevel ingenting i høve til Gjenreisingsmuseet i Hammerfest som opplevde heile 700 prosent auke i besøket etter å ha opna dørene. På www.abm-utvikling.no kan du lese ein rapport om erfaringar med gratis museum.

Byggeplassen Virvel

-Vi er flere milliarder mennesker som spiser, sover, leker og ler. Men vi gjør det forskjellig. Virvel er et nettsted som skal vise hvor forskjellige vi er, men samtidig like. Slik ønsket Hege Newth Nouri velkommen til åpningen av nettstedet Virvel Vår Verden som er et interaktivt nettsted for barn og voksne som fokuserer på vår flerkulturelle rikdom.

Virvel er ingen lekeplass – det er en byggeplass. Med det mener initiativtakerne at nettstedet må vedlikeholdes og stadig bygges ut. Nye ideer fra barn og voksne,

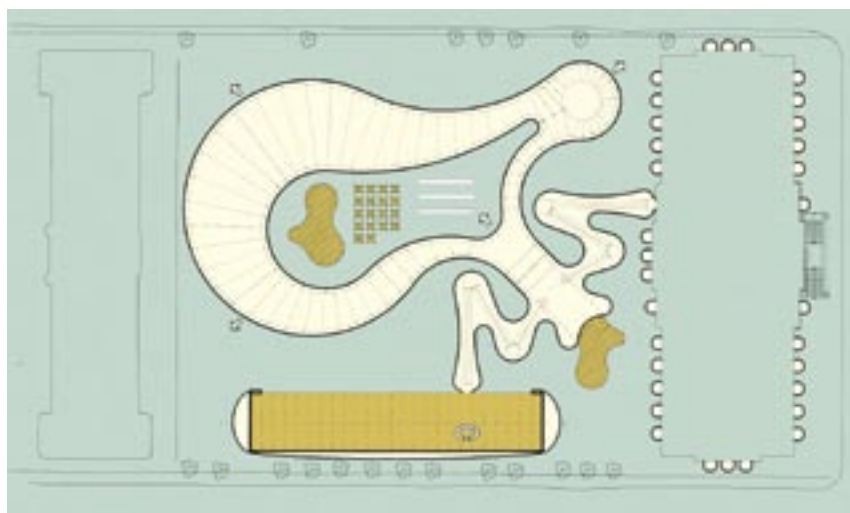
for eksempel med ideer og tips fra voksne om barndommens leker, spill og sanger ønskes velkommen. Mange spill og leker er like over hele verden, men hvilke og hvor? Det samme gjelder for hverdagsritualer, måltider, arbeid eller skolevei.

Statsråd Cathrin Bretzeg i Kommunal- og regiondepartementet understreket at alle barn i Norge skal føle seg inkluderte og trygge, uansett hvor de kommer fra. I dag har hvert g. barn en eller to foreldre som ikke er født i Norge, halvparten av disse barna er under 10 år. Disse barna må kunne kjenne seg igjen ved at de kan lære ut fra sine egne erfaringer. Virvel er et nettsted som bygger på andre enn bare de norske barnas erfaringer, sa Bretzeg.

Virvel er utviklet med økonomisk støtte blant annet fra ABM-utvikling ved Kulturnett.no. Se selv: www.virvel.net

Kyss frosken på Tullinløkka

Kyss frosken, Forvandlings kunst på Tullinløkka er tittelen på den første utstillinga i dei nye kunstpaviljongane på Tullinløkka i Oslo. Premieren er 28. mai og Nasjonalmuseet for kunst står for både utstilling og utbygging. Utstillinga er inspirert av formen på paviljongen «Frosken», men og av eventyret om prinsessa og frosken. Omgrepet «Forvandlings kunst» er knytt til det sjangeroverskridande både som metode, uttrykk og oppleving. Dei to paviljongane, «Frosken» og «Kunsthallen», vil få eit relativt kort liv. Frosken skal demonterast allereie til hausten, medan Kunsthallen truleg vil takast ned når det nye museet er ferdigbygd.

Magne Magler Wiggen har teikna paviljongane

Filmhistorien rett heim

Med breiband kan du få tilgang til store deler av den norske filmhistoria, på din eigen tv. TEKST: HARALD SKEIE

Gategutter Foto: Norsk Filminstitutt

Norsk filminstitutt har satt i gang tilbudet Filmarkivet.no. Dette er ein video on demand-teneste som skal gi publikum nye og gamle filmar heim i si eige stove.

-Til no er 200 filmar digitaliserte og gjort tilgjengelege på Filmarkivet.no, og utvalet vil vekse med minst tre filmar i veka i tida som kjem, seier prosjektleiar Ole A. Werring ved Norsk filminstitutt (NFI). Ein redaksjon i NFI vel ut filmane, og per i dag er klassikarar som Gategutter og Fant tilgjengelege. Det same er nye filmar som Kjærlighetens kjøtere, Villmark og Aberdeen. Ei rekkje reklamefilmar frå 50-talet med reklame for alt som er forbode i dag, tobakk, alkohol osv. er og tilgjengeleg. -Eit anna spennande område er dei såkalla Oslo-filmane, dokumentarar som skildrar Oslos historie, seier Werring. Til dømes er filmane «Grünerløkka» frå 1973 og «Her Hviler – Oslos kirkegårder» frå 1953 blitt gjort tilgjengeleg gjennom eit

samarbeid med Oslo byarkiv. -Vi har eit svært godt samarbeid med Oslo Byarkiv, der byarkivet stiller gamle Oslo-filmar til disposisjon, seier Werring. -Vi prøver å få til eit liknande samarbeid med andre lokalarkiv rundt i landet, og trur eit slikt tilbod vil bli svært populært.

Prisane vil variere frå 5 kroner for kortfilm til tretti for spelefilmene. Reklamefilmene vil vere gratis. Betaling skal kunne skje via SMS eller Payex. Filmarkivet.no vil drivast av selskapet NorgesFilm AS.

-Kvaliteten på pc blir betre enn VHS, og på TV nærmar han seg DVD-kvalitet, seier Werring. Filmene blir «streama» til pc via breiband, og kan enkelt overførast til frå pc til tv med ein videokabel. Det er enkelt å søke, og mange søkemoglegheiter, til dømes sjanger, regissør, skodespelarar osv. Filmene vil og vere kategorisert etter kva skulefag dei kan høve for.

Kinoteket

Bibliotek blir eit av dei store satsingsområda for Filmarkivet.no. I eit prosjekt støtta av Høykom har Kristiansand folkebibliotek og Deichmanske bibliotek i Oslo blitt utstyrte med små kinosalar med moglegheit for projeksjon av film. Prosjektet er heilt i startfasen, men Ole A. Werring trur på suksess. -Tilbodet skal bli gratis for dei besøkande, og vi ender truleg opp med ei abonnementsordning der biblioteka betaler etter kor stort besøk dei har, seier han. -Pensjonistforeiningar, barnehagar, skuleklassar osv. vil vere grupper som kan bruke dette tilbodet, avsluttar Werring.

Eitt lånekort heile livet

No skal det bli lettare å låne bøker. Same kor du er i Noreg, og uavhengig av kva bibliotek du er i, vil du frå hausten 2005 kunne bruke det same lånekortet. Då blir nemleg eit felles lånekort for alle typar bibliotek i Noreg lansert. Opplysningane vil ligge i ein sentral database som alle biblioteka skal ha tilgang til, og lånekortet skal kunne følgje Ola og Kari frå fødsel til død. Lånekortet er eit resultat av programmet Norsk digitalt bibliotek, eit prosjekt som er lokalisert hjå ABM-utvikling. Det skal først testast ut i 11 bibliotek før alle biblioteka får tilbod om å bruke det.

Låner Rita Jakobsen bruker biblioteket mye, og er fast låner i biblioteket hos Steinar i Torsken.

Steinar i Torsken

Han var med på å arrangere det sagnomsuste 165-årsjubileum for Berg og Torsken folkebibliotek i 2003, som varte en hel uke. Den fargerike bibliotekaren karakteriseres som aktiv og med et godt humør. Han heter Steinar Ivan Narve Lakså, og er biblioteksjef på yttersida av Senja, i pittoreske Gryllefjord. TEKST OG FOTO: HILDE JØRGENSEN

-Da han fikk besøk av mora si, kom han hit. Om jeg hadde hårruller å låne ham? Anne Soløy Mikalsen på kafeen Ausa i Gryllefjord er seriøs. Men ler. – Mora hadde glemt sine hjemme, og «du skjønner ho tør ikkje vis sæ blant folk om ho ikkje har rulla opp håret» sa Steinar. Han fikk låne noen gamle som jeg fant hjemme, sier kafeverten.

-Og da jeg ville finne ut om jeg hadde samisk avstamming, engasjerte han seg voldsomt, med det resultat at jeg lærte veldig mye om slekta mi. Det er Steinar hun snakker om, og kanskje er dette mannen i et nøtteskall. Jeg treffer ham i biblioteket etter stengetid. Med frisk språkbruk og en rungende latter, tar det ikke lang tid før man føler at man har kjent Steinar Ivan Narve Lakså hele livet.

TRENGS I BIBLIOTEKET

Opprinnelig er han fra Sortland i Vesterålen. I bibliotekverdenen i Midt-Troms går han imidlertid under navnet «han Steinar i Tor-

sken», etter at han startet som biblioteksjef for snart tre år siden.

Før den tid har han blant annet vært biblioteksjef i Meråker kommune, konsulent i Statens bibliotektilsyn og prosjektleder i Norsk bibliotekforening. Kultursjef i Torsken, Lena Hansson, omtaler ham som nytenkende og fargerik. – Steinar er langt fra en A4 person, og aldri forutsigbar. Han hiver seg ut på forskjellige prosjekt med humor og pågangsmot, jeg vil tro han trengs i biblioteket, sier hun. Han karakteriseres også som en mann med ville ideer, og som sloss for dem. – Han liker å ta en fight, sier Annie Heitmann. Hun er biblioteksjef i nabokommunen Berg, som ble utskilt fra Torsken som egen kommune i 1902.

ARRANGEMENT HVER DAG

-Så du har snakket med Annie. Ja, hun var vel beskjedent, sier Steinar og ler høyt.

-Vi har hatt mer enn en tøff fight, men vi blir enige etter tre minutter. Sier Annie noe slikt som at «trur du dette er riktig» så svarer

I Torsken kommune er fiske og oppdrett hovednæringen. På kaia i Gryllefjord er det liv stort sett hele tiden under fiskesesongen.

jeg at jeg vet ikke, synes du? Vi tør å være uenige og møtes på halvveien, fortsetter han. En av de ville ideene, som både Steinar og Annie jobbet som «dyr» for, etter Steinars eget utsagn, var 165-årsjubileumet til Berg og Torsken folkebibliotek, som startet som leseforening i 1838. Resultat av planleggingen ble en ukes feiring, med arrangementer hver dag i de to bibliotekene.

KJEMPEUTSTILLING

Et av trekkplastrene var gryllefjordmannen og kunstneren Per Kleiva. Han kom ens ærend med sin salgsutstilling, som samlet 50 mennesker på 120 kvadratmeter i Torsken bibliotek. – Vi fant jo ut at vi ville kjøre full pakke, og det ble sirkus. Folk hang i takbjelkene, forteller Steinar.

Blant annet var det seminar over to dager i Hamn i Senja, hvor bibliotekfolk fra hele fylket var samlet. Elisabeth Aspaker, som den gang var politisk rådgiver for utdanningsminister Kristin Clemet, var en av foreleserne.

-Vi hadde masse andre avanserte navn også, det var seriøse greier, og veldig artig. I tillegg var Steinar sammen med Heitmann og Hansson pådriver for at professor Niels Winfeld Lund ved universitetet i Tromsø skrev et 20 siders jubileumskrift om biblioteket. Det ble lansert under jubileumet, med besøk av forfatteren. – Folk syntes det var staselig, og støttet opp om arrangementene både her og i Berg folkebibliotek, sier biblioteksjefen.

ØNSKEDRØM

På den tiden drev 43-åringen og innhentet tilbud på programvare til datanlegget i biblioteket. Det endte, må man vel si, i en ønskedrøm.

-Vi fikk programvaren Micro Marc i gave av Bibliotekenes IT-senter til 25.000 kroner. Det bare ble slik, forteller han. Programmet gjør at Steinar har fått katalogisert 3000 bøker av bibliotekets bokstamme på 16.000 bøker.

-For ei halv stilling blir det ikke tid å gjøre så mye av det arbeidet, bemerkter Steinar uten å blunke.

Steinar Ivan Narve Lakså trives som bibliotekssjef, og havnet helt tilfeldig i Gryllefjord.

INSPIRASJON

Han betegnes som kontroversiell i biblioteksammenheng, og som en energibombe av kolleger. Dessuten er han eneste mannlige kollega på ledernivå i nettverket.

-Han gir inspirasjon med sin aktivitet, og han har vært med å trekke Torsken inn i det regionale biblioteksamarbeidet i Midt-Troms, sier bibliotekssjef i Lenvik kommune, Kristin Strand Iden. Uten det kollegiale samarbeidet vil ikke Steinar drive biblioteket i Torsken, sier han selv. – Gjennom dette samarbeidet har jeg daglig kontakt med kollegaene og alt som har med bibliotekdrift å gjøre. Og vi samarbeider om arrangement, sier han, og drar fram eksemplet med Jon Kristian Gaare Blix, kjent fra NRK med barneprogrammet «Midt i planeten». Bibliotekene i nettverket delte regningen på denne turneen. Arrangementet førte til at 60 unger og 20 voksne kom på biblioteket en lørdag ettermiddag.

-Gaare Blix røykla hele kåken med sine eksperiment. Men gassen var ikke giftig, altså. Artig, sier Steinar.

MØTEPLASS

Foruten at det har vært en viss oppgang i utlånet, også blant unge, har Torsken folkebibliotek i Steinars tid blitt fast møtested for

Gryllefjord Pensjonistforening og hagelaget i kommunen. Steinar låner også ut nøkler til studenter som studerer desentralisert. – Å låne ut nøkler er vanlig blant bibliotek i det regionale nettverket vårt. Og det går veldig bra, vi snakker jo om voksne folk, sier han. Respekten for andre mennesker og inspirasjon til å jobbe videre får han også gjennom Niels Winfeld Lunds tanker om det moderne bibliotek. – Niels er en flott fyr med flotte tanker. Det er fint at han er i en situasjon der det han sier lett kan bli hørt, sier Steinar. Han mener at den fineste tanken i Winfeld Lunds teorier er at et bibliotek skal være tilpasset det samfunn det er i.

-Det trenger ikke å være fullt av bøker. Et bibliotek bør være en møteplass tilrettelagt med utstillinger og hyggelig atmosfære, kunst og litteratur for alle samfunnslag. Biblioteket bør være et sted der man kan møte andre mennesker eller bare lese avisen, sier han.

PASSE LANGT

Gryllefjord i Torsken kommune, med sine 1100 innbyggere, ligger en times kjøring i vilt og kupert terreng fra tettstedet Finnsnes, som er inngangsportalen til Indre Troms. På en høstdag med sola glitrende fra blå himmel er det en vakker kjøretur. Steinar får oppleve

Gryllefjord ligger på yttersida av Senja i Midt-Troms. Idyllisk og vakker med 450 innbyggere.

dette hver dag når været innbyr til det. Han bor i tettstedet Torsken, ti minutters kjøring fra Gryllefjord. – Det er akkurat langt nok borte fra arbeidsplassen. Jeg kan parkere rett utenfor stuedøra og stoppe rett utenfor døra til biblioteket, sier han fornøyd.

GRATIS

Han er biblioteksjef i halv stilling, og har også ansvaret for filialen på Medby i den sørlige delen av kommunen. 200 registrerte brukere av biblioteket i Gryllefjord er et bra resultat ifølge Steinar. – Det er en tredjedel av innbyggerne, og ligger vel på det gjennomsnittlige. For meg kunne det godt ha vært hundre prosent, men folk må få lov til å ikke lese bøker, mener han. Med dagens budsjett har biblioteket råd til å kjøpe inn 60 bøker og beholde en del tidsskriftabonnement. – Det betyr at Torsken folkebibliotek sammen med andre bibliotek på dette nivået via fjernlån snylter på andre bibliotek som har større innkjøpsbudsjett, poengterer han. Likevel har Steinar, som er første utdannede bibliotekar i Torsken folkebibliotek, planer. Han håper selvsagt på godvilje fra kommunen når han ønsker mer plass, både til de mange studentene som er brukere og til arrangement. Ifølge kultursjef Hansson er en eventuell utbygging

ennå på planstadiet. Nedgang i folketallet i kommunen er en av grunnene. – Blir vi flere innbyggere så skal det ikke stå på areal, sier hun. I god bibliotekånd mener Steinar at gratisprinsippet også skal gjelde i fremtiden. – Jeg tror at det å gå i bibliotek gir mening til folk, også fordi det er et av de ytterst få tilbud fra både det offentlige og det private som ennå er helt gratis, sier han.

I FRITIDA

Utenom å arbeide i biblioteket, som han etter egne ord bruker mye mer tid på enn den halve stillingen han innehar, skriver han. – Jeg er frilanser og skriver en del for fagblader. Ellers er det fire ting jeg liker å gjøre. Kort fortalt er det å gå på pub noe av det han setter høyest som fritidssyssele. Det finnes to puber i Gryllefjord.

– Der treffer jeg andre mennesker til uforpliktende prat, og jeg blir kjent med nye mennesker. Det liker jeg godt, sier han. De andre tre tingene er å plukke molter og tyttebær, og fiske ørret. Alt dette kan han gjøre på Senja, heldig som han er. – Jo, jeg trives, sier han og låser opp døra. Det er en låner som bare må ha Hamlet i norsk utgave.

– Service er stikkordet, sier han med et smil.

«Sinnataggen» har fleire gonger vore utsett for åtak. Natt til første nyttårsdag 1992 vart han stolen frå sin plass i Vigelandsparken. Berre den avsagde foten sto igjen på sokkelen. Foto: Mimsy Møller/Samfoto

➡ Haldningar – vegen til sikrere museum

Sikringsarbeid er 80% menneske og 20% teknikk. Gjennom å betre haldningar og motivasjon til dei tilsette vil ein sjå ei sterk betring av tryggleiken i musea.

TEKST: SIV BENTE GRONGSTAD

Sivilingeniør Toralf Hystad i Interconsult har jobba med sikrings spørsmål i norske museum sidan 1980-talet. Han har i hovudsak jobba med sikring relatert til kriminelle handlingar, mellom anna tiltak etter tjuveriet av «Skrik» på Nasjonalgalleriet i 1994. Heile denne tida har han primært jobba med haldningar til tryggleik. Teknologiske løysingar har kome i andre rekke.

SIKRING ER EIT LEIARANSVAR

Sikringsarbeid må vere forankra ovanifrå og ned i ein organisasjon. Alle i organisasjonen må tenkje sikring og få haldningane til dette innarbeidd i dei daglege gjeremåla sine. Her gjenstår mykje, men både dei elektrotekniske

tiltaka og skolering av leiinga har betra seg dei 10 siste åra, seier han.

Ein kjem ikkje utanom snakk om pengar. Ulike eigarar har ulike ressursar. - Dei minste lir mest fordi det er vanskeleg å få midlar. Toralf Hystad trekker fram kor naudsynt det har vore med sikringsmidlar kanalisert gjennom, ABM-utvikling, tidlegare Norsk museumsutvikling.

-Kva kan gjerast for ein billig penge? Ein må jobbe med haldningar og vurdere tryggleiksrisikoen. Og i staden for å hengje eit verdfullt bilete like ved inngangsdøra eller ved eit vindauge, kan ein plassere det litt lenger inn i lokala, slik at vegen blir lengre for eventuelle ransmenn

og tjuvar. Det er heller ikkje naudsynt at alle tilsette i museet har tilgang til magasina. Truslar mot tryggleiken kan i prinsippet like gjerne kome frå innsida som frå omverda.

FORMIDLING FRAMOM TRYGGLEIK

Tradisjonelt har formidling vore i fokuset for musea. og har difor fått førsteprioritet når eit knapt budsjett skal hengje saman. Men det treng ikkje å vere nokon motsetnad mellom tryggleik og formidling. Ein heilskapleg tankegang på forvaltning der tryggleik inngår må ein ha, slik at vi kan bevare for kulturskattane for ettertida. Det er vanskeleg å vite kva som er forsvunne om ein ikkje har god nok oversikt over

Nasjonal- skattar i fare

Søndag 22. august vart Munch-museet utsett for eit brutalt ran. Medan publikum vandra rundt i utstillinga storma væpna ranarar inn og tok med seg «Skrik» og «Madonna». Alle rutinar for sikring vart følgd i samband med ranet og politiet kom raskt til åstaden. Ranet på Munch-museet er det første væpna ranet av kunst i Noreg nokon gong. I etterkant av ranet har debatten gått høglydt om korleis dette kunne skje, og om kor godt våre nasjonalskattar eigentleg er sikra. Ranet har ført til at Munch-museet blir stengd fram til juni 2005 og vil i den tida gjennomgå omfattande oppgradering av tryggleiken, noko som er venta å koste ein stad mellom 20 til 50 millionar kroner.

«Skrik» har vore ute i hardt vêr tidlegare. I desember 1994 vart Nasjonalgalleriet sin versjon av «Skrik» stole. Det oppsiktsvekkjande den gongen var at tjuvane berre hadde klatra inn vindauge, tatt med seg «Skrik» som var plassert rett innafor og klatra ut igjen. Raskt, greitt og effektivt! Som eit resultat av eit samarbeid med Scotland Yard, fekk ein tak i både

22. august i år vart Munch-museet usett for eit væpna ran midt i opningstida. Ranarane fekk med seg måleria «Skrik» og «Madonna». Foto: Fredrik Nauman/Samfoto

skurkane og eit uskadd måleri nokre månader seinare.

Sjølv om kanskje måleria har vore mest utsette, har vi og eksempel på ran og hæverk på andre norske kunstsattar. «Sinnataggen» har vore særleg populær. Natt til første nyttårsdag 1992 vart han stolen frå plassen sin på brua i Vigelandsparken. Berre foten

sto igjen på sokkelen. Nokre månader seinare kom statuen til rette og omfattande reparasjonar måtte til. Tre år etterpå hadde nokon mora seg med å måla han raud. I juni i år gjekk nokon igjen til åtak på «Sinnataggen». Den eine foten vart da halvvegs saga over.

kva ein har, seier Toralf Hystad ettertrykkeleg.

Ein annan ting Hystad rettar merksemda mot er tilgjengelege databasar med informasjon om plassering. For mykje informasjon kan vere ein fare fordi det går ut-over tryggleiken. Difor er det viktig at ein er medveten om kva slags informasjon ein gjev tilgang til.

RISIKOVURDERINGAR

Risiko er eit produkt av kor sannsynleg noko er og konsekvensen av det. Det er naudsynt å finne ut kva som er mest utsett. Brann er den største trusselen mot musea fordi konsekvensane ville bli enorme. Dernest kjem forvitring og dårlege oppbevaringsforhold. Til slutt kjem ran, tjuveri og andre kriminelle handlingar.

Sjølv om Hystad etterlyser større medvit kring sikrings-spørsmål, seier han at innsatsen aukar etter store dramatiske hendingar. Dessverre ser det ut til at ein gløymer så alt for fort. Trusselbiletet har endra seg, og det er ikkje til det betre. Vilja til å bruke andre virkemiddel for å nå måla har auka, slik vi såg det ved ranet av Munch-museet 22. august i år. Kopifaren er alltid reell – har det hendt ein gong er sjansen større for at det skjer igjen.

SVIKTANDE VAKTHALD

Toralf Hystad er svært uroa for den markante reduksjon av vakt-hald dei siste åra. Vakt-hald kostar pengar, men er ein viktig faktor for tryggleik og sikring av musea,

ikkje minst må ein tenke tryggleik for publikum. Vakta kan til dømes varsle tidlegare ved ran og skadeverk og sørge for ein trygg evakuering i tilfelle brann.

Skalsikringa er òg viktig. Berre eitt einaste museum i Noreg har døgnkontinuerleg vakt stasjonert i sjølve museumsbygningen. Det vil seie at det er fleire ubemanna enn bemanna timar på musea. Da må ein stole på skalsikringa. Tekniske hjelpemiddel sånn som kamera har ein preventiv verknad, men treng ikkje å hindre at innbrot skjer, seier Hystad.

HALDNINGAR OG ATTER HALDNINGAR

Fordelen musea har framfor mange andre institusjonar og føretak er engasjementet og

Det er viktig at overvakingskamera og andre tekniske hjelpemiddel fungerer godt, men det er menneskelege faktorar som er avgjerande for kor god tryggleiken er ved musea. Foto: Peter Overgaard Funch/Samfoto

idealismen til dei tilsette. Viljen til å ta vare på noko for ettertida er motivasjonen for mange. Same kva ein gjer eller ikkje gjer i høve til sikring må ein alltid vite kva for ein risiko ein sit igjen med. Sikringstiltaka vil aldri gje 100% tryggleik, og igjen kjem Hystad tilbake til det han ser på som det viktigaste av alt – å jobbe med haldningar. Sjølv om det er mykje som kan gjerast for å betre tryggleiken i musea, legg den røynde sikringsmannen til at folk flest trur det står dårlegare til enn kva det eigentleg gjer med tryggleiken for nasjonalskattane våre.

Prioriterer sikring

ABM-utvikling (tidlegare Norsk museumsutvikling) har heile tida jobbe for å betre tryggleiken ved norske museum. Det har vært jobba med å auke kunnskapen om sikring, med nasjonale sikringsplanar og ikkje minst å løyva pengar for å betre sikringa av samlingar. Sikringsmidlar frå ABM-utvikling skal finansiere tiltak som kan førebygge og redusere omfanget av øydeleggingar i samband med brann, tjuveri, hærverk, naturskade og eventuell anna skade, seier seniorrådgjevar i ABM-utvikling, Espen Hernes. Sikringstiltaka skal setjast i samband med risikovurderinga og sikringsplan til institusjonen. I 2004 vart det løyva om lag 6 millionar kroner til sikringstiltak i dei norske musea. I tillegg kjem midlar til statlege museum direkte over statsbudsjettet, til dømes til Nasjonalgalleriet etter tjuveriet av «Skrik» i 1994.

Ein må ikkje tru at det står så mykje dårlegare til med sikringa i dei norske musea jamført med an-

dre land. I Storbritannia har dei gått igjennom rutinar og tiltak etter det som skjedde i Munch-museet 22. august, og trur at dette like gjerne kunne ha skjedd ved dei aller fleste musea også der, seier Hernes. ABM-utvikling si årlege undersøking av tjuveri ved musea har ikkje vist nokon aukande tendens, og gjev difor ikkje grunnlag for å dramatisere det generelle trusselbiletet i samband med vanleg tjuveri ved musea. Det er likevel nærliggjande no, i større grad enn tidlegare å rette fokus mot sikring i opningstida.

Hernes understrekar at brann er den største trusselen, og konsekvensane vil vere meir alvorleg enn ved tjuveri. Difor må ikkje tiltak mot tjuveri og ran ta merksemda bort frå brannsikring og andre truslar. ABM-utvikling har lagt stor vekt på å betre motivasjonen ved musea for å utarbeide gode sikringsplanar, og Espen Hernes legg til at planar og nivå jamt over er betre i dag enn for 10 år sidan.

Jubilerande ender

Ein enorm auke i besøk, store medieoppslag og nyfrelste donaldistar. Det er fasit etter at Serieteket har feira Donald Ducks 70-årsjubileum.

TEKST: HARALD SKEIE

I 2004 er det 70 år sidan Donald blei skapt og 90 år sidan Deichman-ske bibliotek på Grünerløkka opna. Serieteket feira begge jubilea med ei utstilling av oljemaleri, litografiar, originalteikningar og originale amerikanske teikneserieblad med Barks-historier frå 1942 og oppover. I tillegg til utstillinga husa biblioteket ei forelesingsrekke om Carl Barks og ein Carl Barks-quiz for spesielt interesserte.

BESØKSEKSPLOSJON

Serieteket er bra besøkt til vanleg, men etter at utstillinga opna har besøkstallet eksplodert, seier fagleg ansvarlig ved Serieteket, Berit Petersheim. Vi har hatt 5000 innanfor dørene sidan opninga, nesten ei dobling i høve til det vanlege besøket. Vi fekk jo uventa og uønska marknadsføringshjelp etter at eit av litografia blei stole. Det gjekk heldigvis bra og vi fekk biletet tilbake. –Det kjem heile familiar, og til og med folk utanfrå Oslo eins ærend berre for å gå på utstillinga.

DONALDS SJEL

Om forklaringa på besøksauken er enkel. – Det er Barks som er den store kunstnaren, det er han som står bak donaldhistoriene som alle hugsar. Det er han som er Donalds sjel. Sjølv om Carl Barks ikkje var med heilt frå byrjinga, er det han som har befolka Andeby med dei mest fargerike figurane. Skrue McDuck, Fetter Anton, B-gjengen og Petter Smart er hans skapningar. At det er han som skal heidrast når Donald fyller 70 år er difor sjølvagt, seier Petersheim.

Hennar eige forhold til Donald og Carl Barks har endra seg i løpet av jubileet. –Eg gav eigentleg opp Donald

på 80-talet, men denne utstillinga, og spesielt foredraga har gjort meg nysgjerrig på Carl Barks og Donald igjen. Det er fascinerande å sjå at folk er villig til å lære seg så mykje om eit slikt tema. Vi har hatt fleire professorar her med utrulege detaljkunnskapar om Carl Barks Andeby-univers.

BARNS MEST ETTERSURT

Av dei åtte mest utlånte bøkene på Serieteket er fire Donaldhistorier forfatta av Carl Barks. Kven er det som låner Donald i dag? –Det er flest barn, både norske og innvandrarak. Det er eit paradoks at teikneseriar blir oppfatta som barnelitteratur, medan det knapt finst teikneseriar for barn. For eksempel er målgruppene for både Pondus og Nemi vaksne, seier Petersheim.

Planen var at utstillinga skulle vidare til Teikneseriemuseet på Brandbu. Denne planen blei skrinlagt i siste sekund, men Petersheim ser for seg eit samarbeid mellom museet og biblioteket i framtida. Det har vore lite samarbeid i praksis til no, men eg sit i styret for Teikneseriemuseet, og vi ser jo at vi har mange område vi kan samarbeide på, avsluttar Berit Petersheim.

Donaldismen

Donaldismen starta med Jon Gisles bok «Donaldismen» i 1973. Boka var eigentleg ein vitskapsparodi, der omgrep som nebbkoeffisienten var sentrale (forfattaren meinte det var ein samanheng mellom kvalitet og forholdet mellom lengda på halsen og nebbet til Donald). I samband med Carl Barks-utstillinga blei det arrangert ei forelesingsrekke om Carl Barks, med tema som Carl Barks og hans kjelder og Donaldismen i går og i dag. Interesse var stor, noko som vel kan love godt for Donaldismen i framtida og.

Ganesha Ein av dei mest populære gudane i hinduismen.

Gud til utlån

Høgskulebiblioteket i Vestfold har ei original utstilling. Ein kan velje mellom 68 gjenstandar fordelt på seks religionar, meint til bruk i KRL-faget. Alle gjenstandane er registrert i Bibsys og kan lånast ut. – Det er litt opp og ned med utlånet, seier fagansvarleg Geir Winje. Dei er mest brukt når studentane har krl-praksis i grunnskulen og treng dei til undervisninga.

Islamsk bønneteppe

Styret i Gambisk forening overrekker arkivet sitt til Oslo byarkiv i juni 2004.

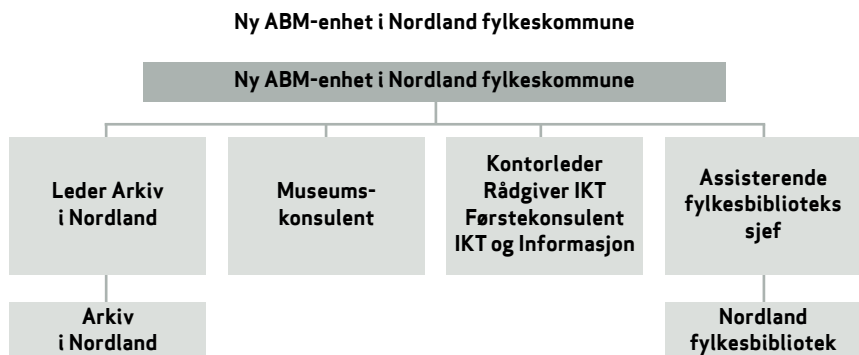
(Foto: B. Alsvik, Oslo byarkiv)

Innvandrarar i arkivet

Lite av materialet i Oslo byarkiv viser at Oslo er Noregs største innvandrarby, med ein tredel av innvandrarane i landet. For å bøte på dette har arkivet byrja ein offensiv overfor ulike innvandrarorganisasjonar for å få dei til å overlate arkiva sine til seg. Det hastar, for mykje av materialet er i ferd med å forsvinne, særleg frå den første tida på 70-talet. Byarkivet har fått 200 000 kroner i prosjektstøtte frå ABM-utvikling.

ABM-Nordland

Nordland fylkeskommune skal setje i gang eit utviklingsarbeid innanfor ABM-området. Dette skal omfatte Nordland fylkesbibliotek, arkiv i Nordland og kulturetatens fagpersonale innanfor museumsarbeid. Fylkesbiblioteksjefen får det administrative ansvaret for utviklingsarbeidet.

▶ **FALSTADS FORSØMTE HISTORIE** Da tyskerne fikk se Falstad skolehjem i Levanger, innså de at det var unødvendig å bygge fangeleir i Trøndelag. Den jobben hadde norsk sosialvesen gjort.

TEKST: TARJE HOLTVEDT

Egentlig hadde de gjort bomtur, de tyske offiserene som kom på befarings til Falstad den høstdagen i 1941. Det de var reist ut for å lete etter, var et passende sted for et mødre hjem. Her ute mellom bondegårdene på Ekne var de i stedet havnet i en gold, tukthusinspirert teglsteinsbygning, to etasjer høy og med knugende fløyer rundt borggården.

I annen etasje fant de rader av trange, celle liknende rom, uten andre vinduer enn en glugge mot korridorene utenfor. Og under kjellertrappen var det mørkeceller, rå og uhyggelige – nei, dette var virkelig ikke noe egnet sted for et mødre hjem, det innså offiserene raskt. Kan hende ville de ha reist igjen med uforrettet sak, om ikke en av dem hadde

utbrutt: «Aber als Konzentrationslager ist das prima!» – «men som konsentrasjonsleir er det ypperlig!»

DA FALSTAD OPPDRAGELSE-ANSTALT ble opprettet i 1895, var det merkelig nok et tegn på en oppmykning – ikke en innskjerping – av barnevernets tiltak mot ungdomskriminelle. Vergeråds-

FENGSELSINSPIRERT: Særavdelingen på Falstad var utformet med tanke på maksimal overvåkning og kontroll av elevene. (Foto: Falstadsenteret)

SPISESALEN: Inndragelse av måltider var blant sanksjonsmidlene som stod til rådighet for skolehjemsbestyrerne. (Foto: Falstadsenteret)

loven av 1896 var basert på ideer som for sin tid var liberale, og som forkynte at de tradisjonelle straffetiltakene mot «vanartede gutter» hadde utspilt sin rolle. Fra nå av skulle barna oppdras til «gagnlige borgere» gjennom et konstruktivt, pedagogisk program – eller som F. W. Landmark formulerte det, bestyrer på Falstad fra 1910: «Regelmessige måltider, passende klær, passende skifte mellom arbeid og fritid! Slikt gavner moralen mer enn noen skulle tro.»

-I norsk sammenheng var Falstad en foregangsinstusjon i arbeidet med å modernisere

skolehjemsinstusjonene, sier historiker Marianne Neerland Soleim ved Falstadsenteret. Soleim er leder for et dokumentasjonsprosjekt om Falstads historie som oppdragelsesanstalt, og senere skole for evneveike, en historie som strekker seg helt frem til 1982.

-Bare det at instusjonen ble lagt til en bygd, vitner om at Falstad var en anstalt som skulle drives etter moderne prinsipper. Mens Bastøy og andre skolehjem ble lagt på øyer for at barna skulle være mest mulig isolert, la man på Falstad vekt på at guttene skulle få pleie en viss kontakt

med lokalbefolkningen. Hensikten var nok å gi guttene gunstige impulser, men også å dempe det sosiale stigmaet som øytilværelsen medførte, sier Soleim.

MYE TYDER PÅ AT FALSTAD

hadde godt rykte den første tiden. En stortingskomité som kom på besøk etter at hårreisende forhold var blitt avdekket på Bastøy i 1907, gikk så langt som til å utrope Falstad til en «mønsteranstalt». Nå var Falstad riktignok definert som et «mildere» skolehjem – til forskjell fra de «særlige», som tok seg av de tyngst belastede guttene – og når det gjaldt

kadaverdisiplin skulle det godt gjøres å måle seg med institusjoner som Bastøy og Toftes Gave. Men tross alt: «Tonen på Falstad var helt fra begynnelsen av lysere og mer oppmuntrende enn på Bastøy, og det ble ansatt dyktige fagfolk som medarbeidere,» skriver Yngvar Ustvedt i sin bok om skolehjemmene («Djaveløya i Oslofjorden – historien om Bastøy og andre straffeanstalter for slemme gutter»).

-Falstad var likevel langt fra noen idyll, understreker Soleim. -Vergerådsloven tillot korporlige avstraffelser, og på Falstad ble denne lovhjemmelen brukt.

For disiplinærproblemen avtok jo ikke, slik vergerådsreformens fedre hadde antatt. De tiltok: «Vi har opplevd,» skrev

bestyrer Landmark, «at elever med vilje har lagt sten for slåmaskinen, med vilje har kastet potetene i grøften når de skulle ta dem opp, med vilje har ødelagt arbeidsredskap». Behovet meldte seg for en særavdeling for å isolere de vanskeligste elementene. Bygningen stod ferdig i 1921, og fikk navnet Eknetun.

-Den var bygd etter prinsipper direkte hentet fra fengselsarkitekturen. Arkitekturen la til rette for maksimal isolasjon, kontroll og overvåkning av elevene. Uansett hvor i bygget personalet var, kunne de ha oppsyn med barna, forteller Marianne Neerland Soleim.

I to årtier var denne fengselsbygningen hjem for gutter helt ned i niårsalderen. Mange av

dem hadde ikke gjort seg skyldig i annet enn å vokse opp i en alkoholisert familie. Da de endelig ble lukket ut av Eknetun, var det ikke etter press fra sjokkerte ildsjeler i sosialvesenet, eller fordi nye lovreformer krevde det. Det var fordi noen trengte lokalene til fangeleir.

DET VAR SOM OM en kruttønne gikk av i Levanger i fjor. Da ble det kjent at Falstadsenteret, med støtte fra ABM-utvikling, ville lage en utstilling som ikke bare skulle belyse krigsårene på Falstad, men også historien om skolehjemmet. Krigsveteraner mente en slik utstilling ville være respektløst overfor krigsofrene og deres etterlatte, og at det ville krenke Falstad som krigsminne.

LANGE DAGER: Vergerådsreformen slo til lyd for å erstatte straff med meningsfylt arbeid. Her fra skomakerverkstedet på Falstad, 1930.

(Foto: Levanger Museum)

Adresseavisa tok parti med veteranene på lederplass, og presset mot Falstadsenterets styre og ledelse ble til sist så massivt at man måtte slå retrett: Det ble ingen guttehjemsutstilling.

-At vi ved Falstadsenteret nå utelater skolehjemshistorien fra vår permanente utstilling, betyr ikke at vi har lagt lokk over den, sier direktør Tone Jørstad.

-Arbeidet fortsetter som før med å dokumentere dette husets historie før og etter krigen. Som studie- og forsknings-senter er det en selvfølge at vi må ha kunnskap og innsikt i stedets samlede historie. Skolehjem- og spesialskoleperioden er svært relevant for vår kursvirkosomhet om menneskerettigheter og profesjons-etikk. Materialet vil dessuten

danne grunnlag for publikasjoner og temporære utstillinger, sier Jørstad.

FALSTAD ER NÅ under ombygging. I 2006 skal det gamle skolehjemmet stå ferdig som senter for krigens fangehistorie og menneskerettigheter.

-Falstadsenteret har som mål å fremme menneskeverd og motvirke historieløshet. For oss blir det vanskelig å avgrense historieformidlingen til kun å gjelde krigsårene, sier Tone Jørstad. -Vi ser at årene '41 – '45 ikke kan sidestilles med de øvrige periodene, og vårt hovedfokus skal fortsatt være på krigens fangehistorie. Men skal vi skape forståelse for menneskerettighetsproblematikk, må

også andre relevante historier få komme frem.

Historiker Marianne Neerland Soleim mener Falstad skolehjem er en viktig del av den norske sosialhistorien.

-Falstad var i sin tid en førende skolehjemsinstitusjon. Idémessig går det linjer fra Falstad og frem til HVPU-reformen, og utviklingen av spesialskolesystemet. Men Falstads historie er også en historie om marginaliserte gruppers kår i Norge, og om lidelsene de er blitt påført, sier Soleim.

-Det vi aldri må tape av syne, er at Falstad ble bygd for å være et skolehjem.

TYSK ORDEN: Lebensborn hadde omfattende rutiner for å holde oversikten over de norske krigsbarna og mødrene deres.

(Foto: Riksarkivet)

➔ Hemmelighetenes gjemmested Alt Rigmor ville, var å få vite sannheten om sin egen historie. Til slutt fant hun den i Riksarkivet.

TEKST CAROLINE HAMBRO

Det var ikke meningen at Rigmor Remers Hansen skulle få vite at hun var adoptert. Besteforeldrene var hennes mamma og pappa, moren og hun vokste opp som søsken.

Men en dag sto Rigmor med et papir mellom hendene som sa at de menneskene hun trodde var hennes foreldre ikke var det. Det skjedde da hun var konfirmant.

-Først da jeg var sytten var jeg modig nok til å ta det opp med moren min. Hun fortalte meg en kjærlighetshistorie, det var ingen tilfeldig forbindelse det var snakk om. Faren min var presentert for familien og de ønsket å gifte seg. Hun sa at han var meldt savnet

på Østfronten. Det var hennes forklaring på at han forsvant og ikke kom tilbake, sier Rigmor.

Moren ga henne et navn og noen gamle fotografier av faren, men hun visste ikke når han var født og heller ikke noe særlig om familie og hjemsted.

-Jeg syntes det var rart at hun var så sikker på at han var meldt savnet. Hvis de ikke var forlovet, ikke gift, hvorfor og fra hvem skulle hun ha fått den informasjonen? sier Rigmor.

EN SKAMPLETT FOR FAMILIEN

Når norske jenter ventet barn med tyske statsborgere under

annen verdenskrig, skulle det meldes til Abteilung Lebensborn, den norske avdelingen av den tyske SS-organisasjonen Lebensborn e.V. Målet for organisasjonen var å kompensere for mennesketapet i krigen ved å arbeide for økte fødselstall. Oppholdet på Lebensborn mødre- og barnehjem var gratis og organisasjonen utbetalte månedlige bidrag for barna.

Den nordiske rase ble så høyt verdsatt av det tyske naziregimet at det ble opprettet en egen Lebensbornavdeling i Norge allerede i 1941. Den skulle ta hånd om det stadig økende antallet

KRIGSBARN:
Rigmor Remers Hanssen, 1945
(Privatfoto)

norske kvinner som ventet barn med tyske soldater. Alle som henvendte seg til Lebensborn måtte fylle ut et spørreskjema. Skjemaet inneholdt fødselsdato, hjemsted, familiehistorie, en helsevurdering samt et passfoto av moren og barnefaren. Hver ny sak ble registrert i ulike protokoller og tildelt et løpenummer. Rundt 8000 barn ble registrert.

Flere tyskerjenter og krigsbarn har hevdet at «krigen» startet for dem i 1945. Mange mente at kjærlighetsforhold med fiendesoldater var en form for landssvik. Freden ble en dramatisk tid for mange.

NÅLA I HØYSTAKKEN

Nyheten om at det fantes arkivmateriale hos Riksarkivaren etter Lebensbornorganisasjonen ble langsomt spredt etter at den nye adopsjonsloven kom i 1986. I loven heter det at adopterte har rett til innsyn i informasjon om sine biologiske foreldre.

-Riksarkivet sitter på nøkkelen til opplysninger om krigsbarna. Vi har oversikt over alle barn som har et Lebensbornnummer og hvor saksmappene befinner seg. Disse opplysningene er helt avgjørende for at krigsbarna skal kunne avdekke sin familiebakgrunn. Både forskere og berørte

må begynne her, sier Ole Kolsrud førstearkivar hos Riksarkivet.

Tre år før den nye adopsjonsloven kom fant Rigmor faren sin. Hun var 41 år.

-Jeg hadde skrevet brev i ti år til ulike offentlige kontorer. Mest av alt ville jeg vel bare ha en bekreftelse på at han var død. Ofte fikk jeg ikke svar på henvendelsene mine engang. Det følte som om jeg hadde gått meg vill i en labyrint.

Det var med god hjelp fra private kontakter i Tyskland at hun til slutt klarte å spore ham opp. Et par måneder senere var hun på vei for å treffe ham.

DEN VANSKELIGE HISTORIEN

POPULÆRT TILBUD: Flere hundre mødre og barn hadde glede av tilbudet ved de tolv ulike Lebensborn-hjemmene under den andre verdenskrig. (Foto: Riksarkivet)

-Jeg hadde funnet mannen som min mor trodde var død, i lys levende live. Vi avtalte at vi skulle møtes på jernbarnestasjonen i Düsseldorf. Da toget nærmet seg, steg panikken i meg. Jeg turte ikke si til mannen min at jeg bare ville snu, så jeg bestemte meg for å låse meg inne på toalettet og bli der til vi hadde kjørt forbi stasjonen. Men mannen min skjønnte nok hva som var på gang, så det ble ingen dotur.

Faren min så ut som en eldre utgave av min datter. Å treffe ham var som om å finne en veldig viktig puslespillbrikke

som hadde vært borte lenge og som gjorde bildet komplett, sier Rigmor.

SANNHETENS ØYEBLIKK

Det var ingen grunn til at Rigmor skulle ta kontakt med Riksarkivet. Da hun fikk kjennskap til Lebensbornarkivet hadde hun allerede funnet faren sin. Men i år 2000 bestemte hun seg likevel for å sende et brev til Riksarkivet.

-Jeg fikk papirene mine en vakker maidaag og hjertet banket hardt da jeg åpnet konvoluttet. Det første som virvlet ut var fotografier av meg som barn.

Jeg både frøs og svettet mens jeg gikk igjennom spørreskjema fylt ut av min mor og min far, fødselsmeldingen min, underskrifter og kvitteringer for den økonomiske støtten min mor hadde mottatt fra organisasjonen. Mitt Lebensbornnummer var 1336.

Rigmor viste papirene til moren. Hun fikk sjokk da hun fikk se sin egen håndskrift på Lebensborns spørreskjema.

-Jeg stolte på moren min da hun sa at jeg ikke var registrert og at det ikke fantes papirer på meg. For henne var det vel en så stor skam at hun har fortrenget

RIGMORS FAR?: Under annen verdenskrig var det minst 30-40 000 norsk kvinner som fant seg kjærester blant de tyske okkupantsoldatene

(Foto: Scanpix)

det. Hun ble ikke bebreidet i familien eller av omgivelsene. Men allikevel opplevde hun det som en stor synd å ha vært kjæreste med en tysk soldat. Det var jo en skamlett for familien.

Hadde Rigmor hatt opplysningene i Lebensbornarkivet, hadde hun ikke måttet streve i ti år med å finne faren sin.

-Du kan ikke akkurat ringe på døren til vedkommende på grunnlag av opplysningene i Lebensbornarkivet, men det er ikke så langt i fra, sier Rigmor.

NØKKELEN TIL KRIGSBARNAS HISTORIE

Riksarkivet har vært godt besøkt siden 1986. Det er ikke bare Rigmors historie som finnes i flere versjoner.

I 1998 kom boken «Krigens barn» av førstearkivar ved Riksarkivet Kåre Olsen. Boken ble startskuddet for historieskrivningen om krigsbarna. Året etter fikk Norges Forskningsråd i oppdrag å lage en rapport om krigsbarnas situasjon av regjeringen Bondevik. Siden den tid har krigsbarnas historie vært et offentlig anliggende.

Høsten 2004 ble forsknings-

prosjektet «Oppvekstvilkår for krigsbarna» avsluttet. Omtrent samtidig kom Stortingsmelding 44 som blant annet handler om krigsbarnas rett til erstatning.

-Jeg tenker på nødvendigheten av å ta vare på verdifulle dokumenter. Uten arkivmateriale blir det ord mot ord, avslutter Rigmor Remers Hansen.

DAS BOOT: Blant ubåtene som lå i Dora var Ugg5, som senere spilte hovedrollen i filmeposet «Das Boot».

PLASS TIL MER: Ubåtbunkerens anslås til å romme utrolige 700 000 hyllemeter med arkiver.

Tusenårsarkivet Den er diger, bombesikker, og skreddersydd for et tusenårsrike. I den tyske ubåtbunkerens Dora 1 har Statsarkivet i Trondheim funnet det perfekte hjem. TEKST: TARJE HOLTVEDT FOTO: ERIK BØRSETH

UNIK: Dora 1 er den best bevarte ubåtbunkerens fra krigstiden i Norge, og deler av fasaden er fredet.

Den ser ut som et påfunn av en gal diktator – og den er det. Den massive, nesten vindusløse betongkolossen ute på Nyhavna i Trondheim ble oppført på direkte ordre fra Adolf Hitler i 1941. Der Führer så for seg Dora som grunnsteinen til en gigantisk marinebase med 250 000 mann, eget jernbanenett, og motorvei direkte til Berlin. «På spesialkartet studerte han den sannsynligvis beste beliggenhet for dokken,» skriver rustningsminister Speer i sine erindringer. Heldigvis for Trondheim ble det med dokken.

Da freden kom, lå Dora der som et 16 måls minnesmerke over mørke år. Sterke krefter i Trondheim tok til orde for at man skulle rive den. Umulig, mente de bygningskyndige, og minnet om forsøket på å bombe den i '43: Granatene prelltet av på bunkeren som om de var rå egg. Noen av trefferne detonerte ikke, men ble

stående på spissen i det fire meter tykke betongtaket. Rive den?

Snart 60 år etter står bunkeren der den sto. De gamle dokkene, der sju ubåter kunne ligge side om side, er riktignok støpt igjen med betonggulv. Dessuten ble en toppetasje bygd på i 70-årene. Ellers er Dora omtrent som den var da den sto ferdig i 1943. Bare innholdet er et ganske annet.

På 90-tallet ble Dora gjenoppdaget av kulturarbeidere på leting etter plass. Fra å være kilde til livlige folkefantasier om innemurte lik, ble bunkeren et sted der Motorpsycho kunne øve, Håkon Bleken male, og Trøndelag Teater studere inn nye teaterforestillinger. Institusjoner som Statsarkivet, Byarkivet og Vitenskapsmuseet tok lokalene i bruk som avlastningsmagasin. Nidarosdomen har flyttet steinsamlingen sin hit, Ringve Museum har deponert 65 klaverer.

DOKUMENTBERG: Statsarkivet har 20 000 hyllemeter med arkiver i Dora.

I den enorme bunkeren gjør de ikke mer av seg en noen blåbær på bunnen av et spann.

I sommer besluttet endelig Statsarkivet i Trondheim å flytte hele virksomheten sin til Dora. For statsarkivar Astrid Løvlien betyr det slutten på en lang vandring.

-Statsarkivets historie er en historie om mangel på magasinplass. Helt siden starten i 1850 har vi vært på kontinuerlig leting etter større lokaler. Nå ser det ut til at letingen er over, sier Løvlien. Hun mener de klimatiske forholdene er optimale for langtidslagring i betonghvelvene, hvor temperaturen ligger stabilt mellom 13 og 18 grader, luftfuktigheten aldri overstiger 45%, og det dessuten er lite lys.

1. januar 2007 flytter Løvlien også administrasjonen sin til Dora. Da skal et nytt ABM-senter stå ferdig ved siden av Hitlers betongmareritt.

-Det nye ABM-senteret vil bli livsnerven i en ny bydel, mener utbygger Paal Mehlum i Dora AS.

-Trafikken skal dreneres vekk fra området, og Nyhavna skal bli en moderne, integrert del av Trondheim med tilknytning til bybane og småbåthavn. Kjernen i alt dette vil bli ABM-senteret på 30 000 nye kvadratmeter, sier Mehlum. Han understreker at det nye bygget skal bestå av hardføre materialer; som stål, glass, og granitt.

-Dora vil ikke forvitne på noen tusen år. Vi kan ikke sette opp noe ved siden av som ramler ned etter en uke, avslutter ingeniør Paal Mehlum.

Bill og Melinda Gates har gitt Rolf Hapel og Århus kommunes biblioteker en halv million dollar og et fint trofé til å sette på peishylla.

➡ Penger fra oven Hva ville du gjort hvis biblioteket fikk en halv million dollar?

TEKST: SIGNY IRENE KARLSEN

Dette har faktisk skjedd, om enn ikke i Norge. Datamogulen Bill Gates har som kjent litt for mye penger, og nå har han gitt noen av dem til danske bibliotek. Stadsbibliotekar Rolf Hapel mottok nemlig biblioteksprisen «Access to Learning Award» fra Bill og Melinda Gates Foundation på vegne av Århus kommunes biblioteker, under en seremoni på World Library and Information Congress i Buenos Aires den 24. august i år.

På spørsmål om hvorfor han tror akkurat Århusbibliotekene fikk denne høythengende utmerkelsen svarer Hapel at han

mener det kan være fordi de har satt i gang en del mer enn de fleste andre bibliotek. Blant aktiviteter kan nevnes et program der frivillige innvandrere lærer opp andre fremmedkulturelle i bruk av informasjonsteknologi. Århus kommunes biblioteker sto også bak den opprinnelige utviklingen av FINFO, et nettsted som leverer informasjon om det danske samfunnet til flyktninger og innvandrere.

-Alt i alt tror jeg at det er mengden og kvaliteten på initiativene våre som har gjort utslaget, sier Hapel.

Felles database for søk i lokalhistorie

I løpet av 2005 lanserer Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) ein felles database for søk etter lokalhistoriske kjelder og litteratur. Førstekonsulent Marianne Wiig ved NLI seier databasen også vil vise til nokre kjelder i fulltekst. Mellom anna vil nokre

«Noregsbrev», brev frå Noreg til Amerika, bli digitaliserte og lenka til frå databasen. Det skal bli mogleg å søkje ut frå m.a. geografisk eining, både historiske administrative einingar og dagens einingar, seier Wiig og målgruppa for databasen blir både amatørar og profesjonelle. NLI har motteke 100 000 i støtte frå Kulturnett.no for å utvikle tenesta.

ENESTÅENDE

Prisen som Århusbibliotekene deler med China Evergreen Rural Library Service Center tildeles da også på grunn av «enestående og effektive metoder for utnyttelse av data og Internett til betjening av borgere og brukere.» Bibliotekene har ikke tenkt å hvile på sine laurbær. Midler vil blant annet gå til å utvikle ytterligere tilbud til innvandrere og flyktninger, dataklubb for mindre heldigstilte barn og utvidelse av opplæringsprogrammet i informasjonsteknologi.

Videre skal biblioteket generelt utvikles fra fokus på tradisjonelt utlån til satsing på rollen som et uformelt og åpent senter for læring. Utvikling av video-on-demand stasjoner, personaliserte webtjenester og selvbetjente infokiosker for å styrke bibliotekets rolle som servicetorg er i den forbindelse på trappene.

-Uten Gates-pengene ville det helt klart ikke kunne etableres et aktivitetsnivå på høyde med det som nå kommer, sier Rolf Hapel.

An advertisement for 'BOK OG BIBLIOTEK'. It features a photograph of a young child sitting in a green rocking chair, reading a book. The text 'BOK OG BIBLIOTEK' is at the top in a red banner. Other text includes 'Faglig oppdatert', 'Humorfyllt', 'Aktuelt', and 'Debattskapende'. At the bottom, it says 'ABONNER www.bokogbibliotek.no Gratis prøveeksemplar: 23 11 75 22'.

Folkebiblioteket i Norheimsund satsar visuelt

Visuell profil for folkebibliotek designet av Inger Høj

Folkebiblioteket i Norheimsund opna i nytt lokale 13. november 2004. I tillegg til nytt lokale satsar biblioteket og på ny visuell profil. Biblioteksjef Ragna Helene Vestrheim er begeistra for begge deler: -Før kopierte vi opp små bamsar på ark og skreiv opningstider i word med tilhøyrande stort forbruk av papir og lim. Den nye profilen har letta arbeidet og fører til at vi blir meir synlege. Profilen omfattar i første omgang logo, bokmerke, annonsemalar, plakatar og skilting, men vil bli utvida etterkvart.

Det er grafisk designar Inger Høj som står bak profilen. Ho har i hovudoppgåva ved Kunsthøgskolen i Bergen skrive om visuell profil i folkebiblioteka i Noreg og utarbeidd ein visuell profil for desse. Bibliote-

ket i Norheimsund er det første som tek profilen i bruk.

Høj har sterke meiningar om den visuelle profileringa til norske folkebibliotek. - Folkebiblioteka må førebu seg på ein hardare, meir konkurranseutsett røyndom. Ting endrar seg raskt, og sjølv om biblioteka er populære i dag, er det ikkje sikkert dei vil vere det om ti år, seier ho. Medan konkurrentane har hatt fokus utover og lagt stor vekt på marknadsføring, har folkebiblioteka hatt alt for mykje fokus innover. Biblioteka har ikkje nødvendigvis blitt dårlegare til å marknadsføre seg, problemet er berre at konkurrentane har blitt mykje betre. Ungdom er vant til eit visuelt formspråk, då hjelper det ikkje å kome med heime-laga A4-ark, seier ho.

Bibliotekarene kommer!

14. august 2005 braker det løs med IFLA-konferanse i Oslo. Mer enn 4000 bibliotekarer fra hele verden er ventet til konferansen der temaet er «Libraries – a

voyage of discovery». Konferansen er den internasjonale bibliotekforeningen IFLAs årlige konferanse, og Oslo presser seg inn mellom årets konferanse i Buenos Aires og konferansen i 2006 som skal holdes i Seoul. Eksklusivt og eksotisk selskap med andre ord.

ABM-skrift – ABM-utviklings skriftserie

- #11: Statistikk for bibliotek og museum 2003
- #10: Norsk tegnspråk som offisielt språk
- #9: Det handler om læring
- #8: Sømløs kunnskap - om bruk av emnekart
- #7: Museumsarkitektur. En studie av nyere norske museumsbygg
- #6: Sømløs biblioteklov for sømløse bibliotektenester?
- #5: Vei i vellinga. Håndbok i dokumentasjon av museumsgjenstander
- #4: Statistikk for arkiv, bibliotek og museum 2002
- #3: Befolkningens vurdering av folkebiblioteket
- #2: Reform 94 og museene
- #1: Digitalisering av fotosamlinger

Skriftserien kan bestilles gratis fra ABM-utvikling. Vær oppmerksom på at det kan være tomt for enkelte titler.

ABM SKRIFT

“DINGS”

Uvitenhet er risikabelt. Hvert eneste valg du treffer, innebærer risikoen for å velge galt. Derfor er du hele tiden avhengig av presis kunnskap om den verdenen som omgir deg. ABM-utvikling arbeider for å gjøre mest mulig kunnskap tilgjengelig i arkiver, biblioteker og museer. Fordi kunnskap er nødvendig for oss alle. Livsnødvendig.